

תנועות המסייעות לזיכרון
בלימוד טעמי המקרא כגורם
משפיע על סגנון שפת
התנועה אצל יהודי תימן

מאמר זה מתכוון למקד את תשומת
הלב לדרך אפשרית ללימוד מאפיינים
של סגנון במחול, באמצעות בדיקת
אחד המרכיבים של סגנון זה. המאמר
מתייחס אל מסורת תנועתית כאל
חלק מתרבות שלמה, ומנסה ללמוד
על התנועה והמחול בהקשרים
מסורתיים, אתניים ואחרים

מאת נעמי בהט, תרצה ספיר, קרן בן זינו

(Wainwright 1988). בנוסף לכך נעשו ניסיונות להבנת תהליכים שבהם שפת הגוף היא אמצעי להבנה אמינה יותר של הזולת, וכן ניסיונות לפענח את הקושי בשליטה עצמית בשפת הגוף וברכישת שליטה, להבנה וקריאה נכונה יותר של סימנים המשודרים באמצעות שפת הגוף (Neill 1992, Polhemus 1978).

מערכת סימנים והבנתם על רקע סביבתי, חברתי ותרבותי

מספר חוקרים קושרים את מערכת הסימנים התנועתיים לסביבה שבה הם נוצרים. החוקרים מנסים באמצעות הסימנים להבין חברות וקבוצות אתניות - החל בניסיון להבין יחסים במסגרת המשפחה הגרעינית ובמסגרות של עבודה ועיסוק, וכלה במחקר חברות ותרבויות שונות (Morris 1977, 1994, Neill 1992, Polhemus 1978, Fast 1972). נעשו גם ניסיונות למפות את התנועות, תפוצתן ומשמעותן לפי אזורים גיאוגרפיים. לעתים נמצאה משמעות מסוימת לתנועות שונות במקומות שונים, ולעתים נמצאו משמעויות מנוגדות לאותה מחווה באזורים שונים.

אחד משטחי המחקר שבהם שפת הגוף מהווה מקור ראשון לאפשרות ליצירת תקשורת או לאי יצירת תקשורת בין החוקר למושא מחקרו הוא האנתרופולוגיה (חזן 1992). ניסיונות לשכלל הבנה זו לכדי שיטה (Morris 1977, 1994) מחזקים את ההנחה, כי התופעה מורכבת מאוד ויש ללמוד אותה על מורכבותה ולבחון אותה שוב ושוב בהקשרה התיפקודי-חברתי-תרבותי. במסגרת זו ננסה לבחון את משמעותה וגילוליה של שפת הגוף כבסיס לאילתור במחול, כלומר גם לביטוי אישי וגם כמסגרת סגנונית המאחדת קבוצת גברים בעלי מוצא משותף, תולדות ומנהגים משותפים. כלומר, שפת הגוף היא חלק מאפיין בתרבות ובסגנון, מייחדת את יוצאי תימן בעיני עצמם ובעיני הסובבים אותם.

שפת תנועה בחברה בת זמננו

"שפת הגוף מסובכת למדי להבנה כאשר הנך עוסק באנשים בני תרבותך, וכאשר אתה פוגש באנשים בני תרבויות אחרות, היא הופכת קשה עוד יותר" (Wainwright 1988, 105). בניסיון להבין וללמוד שפת ידיים כחלק מן התרבות ומן המסורת של הגברים יוצאי תימן בישראל, עלינו להתייחס למקומה של המסורת בחברה בת זמננו. ניתן לומר כי "חברה מסורתית היא חברה הנשענת על ערכים מסורתיים וניזונה מהם, וחברה מודרנית היא חברה שיש בה דרגה גבוהה של מובחנות חברתית, הווה אומר של קבוצות חברתיות, שהמקדם המרכזי שלה הוא רעיון הקידמה, בניגוד להסתמכות על העבר, האופיינית לחברה המסורתית. שוב מתברר שאין חברה צרופה מסוג אחד. גם חברה מסורתית איננה קיימת,

לפנינו ניסיון ללמוד באופן מעמיק את המאפיינים של מה שמכונה "סגנון" במחול הגברים יוצאי תימן בישראל, ובעיקר את הקשרים בין דגמי תנועה הנלמדים ומופנמים מגיל רך (תנועות לימוד טעמי המקרא), שפת גוף אישית וקהילתית, ואיפיוני מחול. לימוד זה כלל מספר שלבים:

1. לימוד המקורות העיוניים הסוקרים את נושאי היסוד הקשורים לעניינינו: מחול הגברים של יהודי תימן; שפת הגוף - תקשורת אל-מילולית; טעמי המקרא ותנועות הידיים כאמצעי מסייע לזיכרון בדרך לימודם וביצועם; כתב תנועה אשכול-וכמן (E.W.) כאמצעי ללימוד, לניתוח ולתרגול תהליכי תנועה.
2. תצפית משתתפת, התנסות, תרגול למידה ותיעוד של מחול גברים יוצאי תימן בישראל.
3. לימוד והתנסות באמצעות המידע, תיעוד בווידיאו ורישום בכתב תנועה אשכול-וכמן של תנועות הידיים המסייעות לזיכרון בלימוד טעמי המקרא אצל יהודי תימן.
4. התמקדות בקשרים שבין תנועות הלימוד של טעמי המקרא, שפת הגוף ומחול הגברים יוצאי תימן בישראל.

הנחת המוצא של העבודה

מחול הגברים יוצאי תימן בישראל מבוסס על קשר בלתי ניתן להפרדה בין פיוט, לחן ומחול. המחול מבוסס על דגמי יסוד של צעדים המוכרים לרוקדים (בהתאם לאזור מגוריהם) ואילתור בידיים, בגו ובראש. המרחב המצומצם שבו נהגו לרקוד השפיע ללא ספק על אופיו וסגנונו של המחול. הקשר אל האירוע שבו נרקד המחול ויחסי הגומלין עם הטקסט (הפיוטים) והלחנים, רק הם מאפשרים את הבנת האירוע החברתי-תרבותי שלפנינו בכללותו.

מספר איפיונים של מחול זה כבר נלמדו ונחקרו (בהט 1982, 1980, 1978). אחת השאלות שהעסיקה את המשתתפים, הצופים והחוקרים היתה: מהם החומרים העושים את מה שנהוג לכנות "סגנון" תימני במחול. בעבודה זו העסיק אותנו במיוחד לימוד החומרים העושים את החלק האישי כל כך במחול הגברים - האילתור - לבעל סגנון קהילתי, כלומר בעל איפיונים קהילתיים משותפים. בידוד הדגמים התנועתיים ומעקב אחריהם הביא אותנו אל מקורות תנועה שלא יכולנו לצפותם מראש.

בצד תכונות רבות שלא כאן המקום לפרטן (בהט 1995, 1978), התבררו תנועות הידיים כמאפיין ייחודי במחול הגברים. לעתים היו אלה תנועות מאולתרות, חופשיות אישיות, ופחות ניתנות לאנליזה, ולעתים היו דווקא מובנות וברורות ואף ניתנות לרישום מדויק.

שפת הגוף - תקשורת אל-מילולית

לא ניתן להבין את הקשרים בין הגורמים השונים של מחול הגברים ללא הבנה בסיסית של המושג שפת גוף - תקשורת אל-מילולית. שפת הגוף מובעת באופנים שונים ויש לה תיפקודים שונים: הבעת רגשות; תקשורת חזותית כבסיס למערכת יחסים בין אישית; מחוות ותנוחות גוף המסייעות להסוואת כוונות; מחוות ותנוחות גוף כביטוי לזהות חברתית, תרבותית, מקומית; שפת תנועה מוסכמת בקהילה מסוימת או באזור גיאוגרפי מסוים כסמל של שייכות חברתית ותרבותית; מחוות ותנוחות גוף כביטוי למעמד או לעיסוק. ולבסוף, מחוות ותנוחות גוף המסייעות להדגשת דברים נאמרים - סוג התנועות - המחוות שבהן מתמקדת עבודה זו.

הבעת רגשות על ידי תנועות הפנים מתוארת כבר בספרו של דרווין "The Expression of Emotion in Man and Animals" ("הבעת רגשות באדם ובחיות") משנת 1871. רבים עסקו וממשיכים לעסוק בנושא משנות השישים ואילך (Neill, Wainwright 1988, Fast 1972). ההגוף הוא "השדר" (Fast 2, 1972) הפכה בדור האחרון לשדה מחקר נרחב, שבמסגרתו פותחו דרכי עבודה, תצפיות ושיטות מחקר (Morris 1977, 1994), וכן כלים חינוכיים וטיפוליים (Siegel 1984), שחר-לוי (1989). כמו כן, נעשו ניסיונות להבנה טובה יותר של היחיד, תוך תשומת לב מיוחדת ליחסי הגומלין בין ההתבטאות המילולית ולשון הגוף לבין חוסר מודעותו של היחיד לשימוש שלו עצמו בשפת הגוף שלו

**תיעוד תנועות הידיים המסייעות לזיכרון בלימוד טעמי המקרא
בכתב תנועה אשכול-וכמן**

כתב התנועה אשכול-וכמן נוצר בישראל על ידי נועה אשכול ואברהם וכמן בשנת 1958. כאן אנו מביאים את תמצית הדברים כפי שנלמדו על ידי קרן בן-זינו מפי הרב עובדיה צובארה: תיאור התנועות כפי שתוארו בפי הרב צובארה (בן-זינו 38, 1996), רישום בכתב תנועה ותיאור מילולי של תנועות הידיים. לאחר מכן רישום תנועות הידיים לפי בראשית פרק א' פסוקים א-ז.

תיאור כללי של הקריאה בתורה בתנועת יד ימין

- להלן תיעוד שש תנועות יד ימין, לפי סוגי הטעמים, כפי שנלמדו מהרב צובארה:
- יש להתייחס לכל התנועות המתוארות כאל תבנית יסודית שעליה מבסס כל קורא את תנועותיו האישיות.
  - התנועות מתקיימות בישיבה ליד שולחן, שעליו מונח ספר תורה פתוח.
  - במצב המוצא של שש התנועות, האצבע מצביעה כלפי מטה על המלים אל מול הדף, ומלווה אותן ברצף הקריאה.
  - ניתן להצביע על המלה עם האצבע או בעזרת 'מכוטי' - מעין אצבע מברזל שאוחזים ביד והיא מצביעה על המלים ומלווה אותן ברצף הקריאה.
  - יש העוקבים כל הזמן אחר הטקסט ומבצעים את כל התנועות כנדרש, ויש המבצעים מדי פעם חלק מן התנועות לפי בחירתם.
  - לפני ביצוע כל תנועה נמצאים במצב המוצא של היד, ולאחר מכן מבצעים את התנועה המתאימה לכל טעם.
  - אם מופיעות כמה תנועות הפסקה זו אחר זו, חוזרים אל מצב המוצא וממנו חוזרים על התנועה במספר הפעמים הנדרש.

- מקרא סימנים למאמר זה:
א. ׀ - סימן המוליך מתייחס לדף
ב. ׀ - כיוון אפס מתייחס לראש הדף

טעמים מוליכים - מצב המוצא של יד ימין לכל התנועות

תיאור התנועה לפי הרב סעדיה צובארה:

להראות בדיוק איזו מלה קוראים, כשהאצבע מצביעה על המלים ומלווה אותן לפי הקריאה.

רישום התנועה בכתב תנועה אשכול-וכמן

אצבע	׀ ⁽¹⁾
כף	׀ ⁽²⁾ ׀ ⁽³⁾
אמה - זרוע ימין	׀ ⁽⁴⁾ P

תיאור מצב המוצא במלים:

יד ימין כפופה ומשוחזרת ופונה לפנים. כף היד אופקית ומאוגרפת ורק האצבע ישרה. גב כף היד פונה כלפי מעלה, והאצבע מורה באלכסון מטה אל המלה הנדרשת.

במצב זה עוקבת האצבע אחר הקריאה, תוך כדי תנועה זאת נשזרות בה תנועות הטעמים השונים. סימנה המקוצר של התנועה ברישום בכתב-תנועה המלווה את הפסוקים הוא: ׀

ומחקרים אנתרופולוגיים היסטוריים של השנים האחרונות מורים שדברים שאנחנו מכנים 'מסורת' אינם אלא המצאה של אנשים שמבקשים לראות בהם מסורת" (חזן 46, 1992).

שפת הגוף ותנועות הידיים שבהן עוסק המאמר נלמדו והועברו מאב לבן כחלק ממסורת המסמלת קודם כל קשר לדת, אך גם סמכות חברתית וזהות אישית (בהט 1995, 1980). גם כיום, בקבוצות רבות של יוצאי תימן, שהם חלק מן החברה הישראלית בת-זמננו לכל דבר, ימשיכו ללמד תנועות אלה את הילדים הבנים מספר שעות בשבוע, בבית או אצל המארי (המלמד התימני), למען יספגו תרבות יהודית וכך ירחיבו ידע ויחזקו שייכות.

לימוד קריאה בטעמי המקרא, שירת הפיוטים מן הדיואן, לעתים בצירוף המחולות הנלווים אליהם, הפכו לעיסוק בעל משמעות לבני הדור השלישי שלאחר העלייה מתימן. דור האבות ויתר או ניסה לעזוב מורשת זו במסגרת תהליך "כור ההיתוך" של שנות החמישים, אך דור הבנים חוזר לחפש שייכות למסורתו, כאשר הקשר לפולחן הדתי אינו מרכיב הכרחי, ובוודאי שאינו מרכיב בלעדי במגמה זו.

טעמי המקרא

טעמי המקרא מהווים מערכת של 26 סימנים, המשמשים לציון ההטעמה והפיוט הנכונים, ומכאן גם נקבע הלחן של הנקרא, לפי המסורת של המורה: "סימנים שלפיהם קוראים את התנ"ך בקול בניעימה הנכונה. כללי הליטורגיקה מחייבים קריאה טקסטית של קטעים מהתנ"ך בתפילה בציבור" (ויגודר 220, 1994). בבתים יהודיים שומרי מסורת נהוג היה ללמד כל בן מגיל רך את הקריאה בתורה תוך שירת טעמי המקרא, כחלק מחיי היום יום של הילד והבוגר.

- "מן הראוי שקריאתם המוטעמת של כתבי הקודש תיעשה לפי הטעמים. אלה התפתחו יחד עם סימני הניקוד בבבל ובארץ ישראל בתקופת התלמוד ובתקופה הבתר-תלמודית. בתחילה הועברו מדור לדור בעל-פה, ואחר כך נקבעו באמצעות מערכות סימנים שונות, שהמלאה והחשובה ביניהן היתה זו שפיתחו בעלי המסורה בטבריה במאות התשיעית והעשירית לספירה. חכמי טבריה ייחסו לטעמים שלושה תפקידים:
- לציון את מקום ההדגשה במלה.
  - לחלק כל פסוק מפסוקי התנ"ך באופן נכון, וכך לשמר את הפירוש המקובל של הטקסט.
  - לציון את הנגינה שבה יש להשתמש בכל חלק של הפסוק. לפי תפקידם האחרון נקראים הסימנים גם בשם נגינות" (שם 122).

תנועות הידיים כמסייעות לזיכרון בלימוד טעמי המקרא

מן המקורות אנו לומדים כי כבר בתקופות קדומות ביותר היה מקובל להסתייע בלימוד טעמי המקרא בתנועות הידיים כמסייעות לזיכרון. "תנועות הידיים היו נהוגות כבר בזמן המשנה והתלמוד... רש"י, בפירושו לגמרא זו, ד"ה טעמי תורה, מעיר כי בזמנו (במאה ה-11) עדיין נהגו כך בארץ ישראל... אהרון דותן מציין במבואו למהדורת דקדוקי הטעמים לר' משה בן אשר שיש בספר תיאור של תנועות היד הללו של אחדים מן הטעמים, וכן תיאור שונה במקצת נמצא גם בכתב יד תימני של מחבר אלמוני, מחברת החיגיאן העברית (פריז 1871). השוני בתנועות היד מעיד על השוני במסורת הלחנים כבר בתקופה קדומה למדי" (גורן 8, 1995).

צאצאי יהודי תימן מקיימים גם היום את המנהג של שימוש בתנועות הידיים כסיוע לזיכרון בלימוד, שינון וקריאה בטעמי המקרא. מעיד על עצמו מנחם ערוסי, יליד מנאכה שבתימן: "בתימן דייקו מאוד בקריאה ולא ויתרו על קוצו של יו"ד. בבית הכנסת מקפיד החזן שלא תהיה כל טעות, ומתקן לשוגים. את הילדים שלי אני מלמד עד גיל 18 בכל יום שבת. אני מלמד אותם היגוי, ניקוד, תפקידים של טעמי המקרא וכיצד לקרוא כל טעם. וכך זה אצל התימנים. אנו קוראים לזה בערבית כוונת לה, שפירושו: סמן לוי" (בהט 31, 1995).

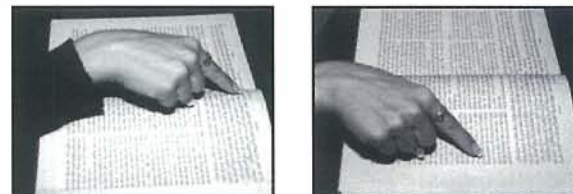
הרב סעדיה צבורה, יליד מחוז צנעא, אומר: "השמירה על המסורת בתימן היתה קפדנית... למדו מן הבוקר עד הערב... תנועות הידיים בלימוד טעמי המקרא בהחלט עזרו לי... את הילדים שלי לימדתי בדיוק מה שלימדו אותנו, אותה שיטה" (בן זינו 58, 1996).

תיאור התנועה לפי הרב סעדיה צובארה:

שם התנועה: תנועת הפסקה.
מטרת התנועה: הפסקת התנועה הרצופה (הוראתה - פסיק).
תיאורה: תנועה עם האצבע בקו ישר באלכסון, לכיוון מטה.

רישום התנועה בכתב-תנועה אשכול-וכמן

אצבע	(1) $\downarrow$	$\hat{m}^4$	4
כף	(2) $\downarrow$ (2) $\downarrow$	$\hat{m}^4$	4
אמה - זרוע ימין	(↓ P)		→

תיאור התנועה במלים:

קצה אצבע ימין נע על הדף בכיוון אלכסון ימני תחתון.
סימנה המקוצר של התנועה: →

תיאור התנועה לפי הרב סעדיה צובארה:

שם התנועה: תנועת העמדה הבאה בסלסול.
מטרת התנועה: לעצור את התנועה בסוף משפט בתנועת סלסול.
תיאורה: תנועת סלסול של האצבע וכף היד לכיוון מטה.

רישום התנועה בכתב-תנועה אשכול-וכמן

אצבע	(1) $\downarrow$	$\hat{m}^4$	4
כף	(2) $\downarrow$ (2) $\downarrow$	$\hat{m}^4$	4
אמה זרוע	(↓ P)		

תיאור התנועה במלים:

כף היד והאצבע נעות במעגלים קטנים בכיוון השעון עם דגש כלפי מטה.
סימנה המקוצר של התנועה: $\hat{m}$

תיאור התנועה לפי הרב סעדיה צובארה:

שם התנועה: תנועת העמדה הבאה בסלסול גדול יותר.
מטרת התנועה: הפסקת התנועה הרציפה, כאשר הסלסול נועד לציין עליונות.
תיאורה: תנועת סלסול של האצבע וכף היד, כאשר הסלסול גדול יותר עם דגש כלפי מעלה.

רישום התנועה בכתב-תנועה אשכול-וכמן

אצבע	(1) $\downarrow$	(3) $\downarrow$	$\hat{M}^4$	4
כף	(2) $\downarrow$ (2) $\downarrow$	(3) $\downarrow$	$\hat{M}^4$	4
אמה זרוע	(↓ P)			

תיאור התנועה במלים:

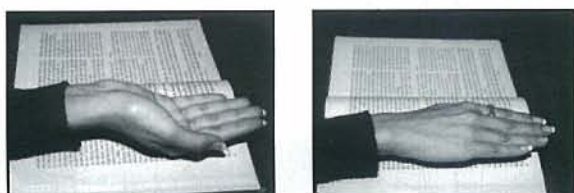
כף היד והאצבע מצביעות באלכסון מעלה ואחר כך מבצעת כל אחת מהן מעגל מקסימלי בכיוון השעון, עם דגש כלפי מעלה והפסקה קצרה בסוף כל מעגל. בדרך-כלל מבצעים שני מעגלים.
סימנה המקוצר של התנועה: $\hat{M}$

תיאור התנועה לפי הרב סעדיה צובארה:

שם התנועה: תנועת השבירה.
מטרת התנועה: הורדת מהירות הקריאה כהכנה לסוף הפסוק.
תיאורה: הפיכה של כף היד לכיוון ימין וחזרה.

רישום התנועה בכתב-תנועה אשכול-וכמן

אצבע	(1) $\downarrow$				
כף	(2) $\downarrow$ (2) $\downarrow$	(↑)	$\hat{e}$		$\hat{e}$
אמה - זרוע ימין	(↓ P)	---	---	---	---

תיאור התנועה במלים:

כף היד מתכופפת כלפי מעלה וקצה אצבע ימין משרטט קו אנכי קצר מעלה. מיד לאחר מכן כף היד מתכופפת כלפי מטה וקצה האצבע משרטט קו כלפי מטה אל המלה הנדרשת.
סימנה המקוצר של התנועה: $\uparrow\downarrow$ אצבע.

דגמי התנועות אשר שימשו לעזר בלימוד

טעמי המקרא היו בשביל הילד חלק בלתי

נפרד מעיסוקו היומיומי ומעולמו הרוחני.

תנועות אלה חרגו מתפקודן הלימודי ונטמעו

בשפתו האישית של הילד, כשם

שהן חלק משפתו האישית היומיומית

של אביו ושל אבי אביו

תיאור התנועה במלים:

סיבוב כף יד ימין כלפי חוץ תוך יישור האצבעות, כך שגב כף היד פונה כלפי הדף, ואחר-כך סיבוב היד חזרה כך שפנים כף היד פונה אל הדף. סימנה המקוצר של התנועה: $\curvearrowright$

6. תנועה שאינה מופיעה בטעם קבוע

תיאור התנועה לפי הרב סעדיה צובארה:

שם התנועה: תנועת ההגבהה וירידת האגודל. מטרת התנועה: לייפות את הקריאה בתורה על ידי הגבהה או הנמכה של צליל הקריאה. תיאור: האגודל מגביהה עם העליה בקול ומנמיכה עם הירידה בקול. (בסימנים אלה משתמשים בעיקר חזנים בבית הכנסת לשם הדגשת תוכן הקריאה).

רישום התנועה בכתב תנועה אשכול-וכמן

אצבע	$\overset{(1)}{\curvearrowright}$	אגודל $\overset{(4)}{\curvearrowright}$	$\overset{(0)}{\curvearrowright}$
כף	$\overset{(2)}{\curvearrowright}$ $\overset{(3)}{\curvearrowright}$	$\overset{(3)}{\curvearrowright}$ $\overset{(0)}{\curvearrowright}$	$\overset{(4)}{\curvearrowright}$
אמה- זרוע ימין	$\overset{(P)}{\curvearrowright}$	$\uparrow$	$\downarrow$

תיאור התנועה במלים:

האצבע מצטרפת לאגרוף, האגודל מזדקר אנכית ומשרטט קו כלפי מעלה, ולאחר מכן האמה מסתובבת והאגודל משרטט קו כלפי מטה אל המלה הנדרשת. סימנה המקוצר של התנועה: $\uparrow\downarrow$ אגודל.

תנועות הידיים המסייעות ללימוד טעמי המקרא לפי בראשית פרק א', פסוקים א-ז

- את סימני כתב התנועה יש לקרוא מימין לשמאל כדי להתאים את כיוון קריאתם לכיוון הקריאה בעברית
- תנועות שנמשכות מעבר לתיבה על פני מספר מילים, מצויינות בקשת.
- אין לגודל התיבות משמעות של זמן.

טעמי המקרא	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	:
פסוק א'	בְּרֵאשִׁית	בָּרָא	אֱלֹהִים	אֵת	הַשָּׁמַיִם	וְאֵת	הָאָרֶץ
כף	⤴	⤴	⤴			אצבע ↑	↓
אמה				⤴	⤴		
זרוע ימין	→						

טעמי המקרא	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	:	⤴	⤵	⤴	⤵	:
פסוק ב'	הָאָרֶץ	הִיְתָה	תְּהוּ	וְנָהוּ	וַחֲשַׁךְ	עַל-פְּנֵי	תְּהוֹם	וְרוּחַ	אֱלֹהִים	מְרַחֶפֶת	עַל-פְּנֵי	הַמַּיִם
כף	⤴			אצבע ↑↓		⤴	⤴	⤴			אצבע ↓↑	⤴
אמה										⤴		
זרוע ימין		→						→				→

טעמי המקרא	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	:	⤴	⤵	⤴	⤵
פסוק ג'	וַיֹּאמֶר	אֱלֹהִים	יְהִי	אוֹר	וַיְהִי	אוֹר					
כף	⤴		⤴	⤴	אגודל ↑	↓					
אמה											
זרוע ימין											→

טעמי המקרא	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵
פסוק ד'	וַיֵּרָא	אֱלֹהִים	אֵת	הָאוֹר	כִּי	טוֹב	וַיַּבְדֵּל	אֱלֹהִים	בֵּין	הָאוֹר	וּבֵין	הַחֹשֶׁךְ		
כף		אצבע ↓↑	⤴			⤴	⤴				⤴	אצבע ↓↑		
אמה										⤴				
זרוע ימין	→												→	

טעמי המקרא	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵
פסוק ה'	וַיִּקְרָא	אֱלֹהִים	לְאוֹר	יוֹם	וּלְחֹשֶׁךְ	קִרְא	לַיְלָה	וַיְהִי	עֶרֶב	וַיְהִי	בֶקֶר	יוֹם	אֶחָד	
כף						⤴	⤴	⤴				אצבע ↓↑		
אמה														
זרוע ימין	→													→

טעמי המקרא	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵
פסוק ו'	וַיֹּאמֶר	אֱלֹהִים	יְהִי	רְקִיעַ	בְּתוֹךְ	הַמַּיִם	וַיְהִי	מַבְדֵּיל	בֵּין	מַיִם	לְמַיִם	
כף	⤴	אצבע ↓↑	⤴		⤴	⤴	⤴	⤴		אגודל ↑	↓	
אמה												
זרוע ימין												→

טעמי המקרא	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵	⤴	⤵		
פסוק ז'	וַיַּעַשׂ	אֱלֹהִים	אֵת	הַרְקִיעַ	וַיַּבְדֵּל	בֵּין	הַמַּיִם	אֲשֶׁר	מַתַּחַת	לְרִקְיעַ	וּבֵין	הַמַּיִם	אֲשֶׁר	מֵעַל	לְרִקְיעַ	וַיְהִי	כֵן	
כף	⤴	⤴	⤴	⤴	⤴						⤴	⤴	⤴	⤴	⤴	אגודל ↑	↓	
אמה																		
זרוע ימין																		→

מתייעוד תנועות הידיים המסייעות בלימוד הטעמים בכתב התנועה, ניתן לראות שבכל הטעמים מופיעות שלוש צורות של כפות הידיים:

1. אגרוף בכף יד ואגודל מצביע (בטעם ההגבהה והירידה בצליל).
2. אגרוף בכף היד ואצבע 2 מצביעה (בטעמים המעמידים: טעמי האתנחתא, הזרקא והשלשלת, והטעמים המפסיקים: סוף פסוק).
3. כל כף היד פרושה.

כמו כן, קיים כמעט בכל התנועות המוטיב של "הלוך וחזור", כלומר יציאה מנקודה וחזרה לאותה נקודה בהתאם לפונקציות שהן ממלאות. בטעמים המעמידים ובטעמי ההגבהה והירידה בצליל, תנועת ההלוך וחזור מתבצעת מעלה ומטה. בתנועת ה"שבירה" מתבצע מוטיב ההלוך וחזור על ידי רוטציות, החוצה ופנימה. בטעמי האתנחתא, הזרקא והשלשלת מתבצע מוטיב ההלוך וחזור בתנועה מעגלית: יוצאים מנקודה מסוימת וחוזרים אליה בסוף המעגל. בטעמים המפסיקים אין תנועת הלוך וחזור והתנועה היא בכיוון אחד בלבד (בן זינו 58, 1996).

תנועות הידיים ושילובן בשפת היום ובשירת הפיוטים

דגמי התנועות אשר שימשו לעזר בלימוד טעמי המקרא היו בשביל הילד חלק בלתי נפרד מעיסוקו היומיומי ומעולמו הרוחני. תנועות אלה חרגו מתיפקודן הלימודי ונטמעו בשפתו האישית של הילד, כשם שהן חלק משפתו האישית היומיומית של אביו ושל אבי אביו. באופן טבעי, מתוך החיים המשותפים במשפחה המורחבת ובקהילה, תוך התנסות והידברות יומיומית, הפכו התנועות להיות לחלק מאוצר התנועה של קבוצה חברתית זו. ניתן לעקוב אחר התהליך של מעבר התנועות הללו מן הקריאה בתורה אל אוצר התנועה של הלומדים, כשהן משתלבות באופן חופשי, אילתורי ובלתי מודע בשיחות חולין וכמחוות נלוות לשירת הפיוטים מן הדיואן.

"כאשר אדם מדבר, מקבילות תנועות גופו לקצב דיבורו כבעין ריקוד. תנועות המאזינים רוקדות גם הן לקצב של המדבר" (Wainwright, 42, 1988). "כאשר אנשים פעילים עם הרבה תנועות לא מילוליות, יעריכו אותם האחרים כאנשים בעלי רגש, נעימים ונמרצים. כאשר אותם אנשים מחזיקים עצמם במנוחה, עם תנועות מעטות בלבד, הם יוערכו כקרים, הגיוניים ובעלי כושר ניתוח" (שם, 43).

תהליך מרתק זה של התהוות שפה קהילתית בחברה אנושית לא נחקר דיו, ומטבעו הוא מורכב מיסודות אשר לגורמים שונים יש חלק בהם. ביניהם בולטים הסביבה הפיזית, האופי האישי והחברתי, אורח החיים ומקורות הקיום, מסורת, דרכי הלימוד והמנהגים השונים המקובלים באותה חברה. אצל יהודי תימן "הילד רואה את התנועות אצל מלמדו וחוזר עליהן עד שהן הופכות לחלק בלתי נפרד משפת הגוף שלו וחודרות אל עולם התנועה שלו גם מחוץ לשימושן המקורי, וכך הן נעשות חלק מאוצר התנועות האישי והקהילתי. יש וריאנטים לתנועות, בהתאם למסורת המקומית בתימן, וכן יש וריאנטים אישיים לפי המלמד, אך המשותף לכולם רב מן השונה" (בהט 15, 1980).

דגמי תנועה המלווים שירת פיוטים או תפילה משתלבים תוך כדי השירה ללא כל תכנון או מודעות לדבר. שילובן של מחוות תנועה וביטויי תגובה בפנים מתאפיינים בשיחה יומיומית באופן ספונטני, ללא דרך מוסכמת או מתוכננת, ובכל זאת יש לה איפיונים בולטים המקובלים על הדוברים ועל הצופים בהם. "מן הקריאה בתורה עוברת תנועה זו ומשתלבת באופן חופשי ואילתורי גם בשירת התפילה וגם בשירת הפיוטים מן הדיואן. מתנועות האצבעות וכף יד ימין יש התרחבות של אוצר תנועות אלה גם אל האמה והיד כולה, ומשם אל הגוף העליון כולו. הגברים השרים מפיוטי הדיואן מלווים את שירתם בתנועות ידיים ספונטניות, בהתאם לתוכן המילולי, המשקל הפיוטי והמוסיקלי. זאת כליווי חופשי לשירה, אשר בו משתלבות תנועות של מחיאות כף ונקישת אצבעות כצירוף חופשי אך מסוגנן מאוד" (שם, 15).

הניסיון לתעד בכתב תנועה אשכול-וכמן את תנועות הידיים המסייעות לזיכרון בלימוד טעמי המקרא, הוא ראשיתה של דרך ארוכה בהבנת שפת תנועה של קהילה יהודית עשירה באיפיונים תרבותיים, חברתיים ואמנותיים. תישאר תמיד שאלה פתוחה: מה קדם למה? דגמי התנועה הפונקציונליים אשר להם שימוש יומיומי והם מהווים ללא ספק גורם מאפיין בשפת התנועה של היהודי התימני, או שמדובר במבחר מצומצם מתוך מכלול רחב של ביטויי תנועה-קהילתי שנמצא מתאים לכך. בכדי לתאר את התהליך בצורה תמציתית נביא את הדברים כפי שנוסחו ב-1980 על ידי אבנר ונעמי בהט.

"מן המקור הפונקציונלי-קהילתי אל האילתור האישי במחול:
 1. שלב המוצא הראשוני: תנועות הקריאה בטעמים תוך לימוד ושינון של מורה ותלמיד מן הספר.

ביבליוגרפיה

1. בהט אבנר, בהט-רצון נעמי 1980 - טעמי המקרא כמרכיב בתנועה, בתוך: מחול בישראל 1980, עורך גיורא מנור, משמר העמק, העמותה למחול בישראל.
2. בהט, נעמי ואבנר 1995 - ספרי תמה, שירי הדיואן של יהודי מרכז תימן, פיוט-לחן-מחול, בית התפוצות, אעלה בתמר, הליכות עם ישראל, תל-אביב.
3. בהט-רצון, נעמי 1982 - מסורת ושינוי במחולות יוצאי תימן בישראל, בתוך: מחול בישראל 1982, עורך גיורא מנור, משמר העמק, העמותה למחול בישראל.
4. בן זינו, קרן 1996 - תנועות מסייעות לזיכרון בלימוד טעמי המקרא כמקור בסגנון שפת התנועה אצל יהודי תימן - עבודת גמר במסלול למחול לתואר ראשון במכללה לחינוך סמינר הקיבוצים תל-אביב.
5. גורן, זכריה 1995 - טעמי המקרא כפרשנות, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
6. וונרייט, גורדון 1988 - שפת הגוף, הוצאת אור-עם, תל-אביב.
7. ויגודר, ג'פרי (עורך) 1994 - אנציקלופדיה ליהדות, ספרית מעריב, אור יהודה.
8. חזן, חיים 1992 - השיח האנתרופולוגי, משרד הבטחון ההוצאה לאור, תל-אביב.
9. ניל, שון 1992 - תקשורת בלתי מילולית בכיתה, הוצאת אח בע"מ.
10. פאסט, יוליוס 1972 - לשון הגוף, הוצאת רשפים, תל-אביב.
11. שחר-לוי, יונה 1989 - גילוי וכיסוי בלשון הגוף, מבט לעולם הטיפול בתנועה, בתוך: שיחות, כרך ד' חוב' 1.
12. Eshkol, Noa - The Handbook Movement Notation Society
13. Eshkol, Noa and Wachman Avraham - Movement Notation, 1958, Weidenfeld and Nicolson
14. Morris, Desmond 1977 - Man Watching, a Field Guide to Human Behaviour, Harry N. Abrams, New York
15. Morris, Desmond 1994 - The Human Animal, B.B.C. Books (תרגום לעברית: החיה אנושית, הוצאת מודן, תל-אביב 1996).
16. Polhemus (editor) 1978 - The Body Reader, Social Aspects of the Human Body, Pantheon Books, New York
17. Siegel, E. 1984 - Dance Movement Therapy, Human Sciences Press, New York

2. בקריאה בתורה בבית הכנסת מן המגילה, הכתובה ללא טעמים, התנועות מקבלות תפקיד מנמוטכני (מסייע לזיכרון).
3. אותן תנועות בגלגולן החופשי, הבלתי מחייב, כבר ללא תיפקוד, בשירת הדיואן, כאשר הן מהוות עיטור חזונית לשירה וכוללות גם מאוצר התנועות המוסכמות, הפונקציונליות, בתוך כלל התנועות שהזמר מלווה בהן את עצמו בעת השירה.
4. אותן תנועות באות לידי ביטוי ברור ומפורש כחלק מביטוי האישי של היהודי התימני בעת שיחה יומיומית או נשיאת דרשה.
5. שילובן של תנועות אלה באופן שלם ומדויק או באופן חלקי במחול הגברים והשפעתן על איברי גוף נוספים מעבר לאצבעות ולכף היד" (בהט 1980, 16).

תיעוד דגמי התנועה של תנועות הידיים המסייעות לזיכרון בלימוד טעמי המקרא מהווה צעד קטן נוסף בלימוד החומרים היוצרים בשילובם את סגנון המחול של יוצאי תימן. שפת התנועה הניתנת לזיהוי מבוססת על האיפיון הפיסיולוגי - נתונים גופניים מסוימים ויכולת תנועה ברמה גבוהה, האיפיון החברתי - מקומם של הפיוט, הלחן והמחול במשפחה ובקהילה, והאיפיון המסורתי-תרבותי בחברה המייחסת חשיבות רבה להעברת הפיוטים, הלחנים והמחולות מדור לדור. ראוי לציין ייחוס כישורים מסוימים מבחינה לשונית, מוזיקלית וריקודית של יוצאי תימן לעצמם ועליהם בעיני הסובבים אותם.

ניסיון להתחקות אחר תהליך אשר קיים בו גורם מסוים, ברור ומזוקק, שניתן לבודדו, לתעדו ולרושמו בכתב תנועה: תנועות הידיים המסייעות לזיכרון בלימוד טעמי המקרא. ניסיון לעקוב אחר השתלבותו מן המוצא הפונקציונלי אל שפת תנועה קהילתית ועד שהוא משובץ כחלק מאילתור חופשי המקנה ייחוד סגנוני לשפת המחול. בידוד גורם מסוים מתוך סגנון של מחול הוא תהליך מלאכותי אשר מוציא את האלמנט שבדרך מתוך הקשרו השלם. בדברים שהובאו כאן נעשה ניסיון להבנה נוספת של שפת התנועה של היהודים יוצאי תימן, למעקב אחר דרכי הלימוד והביצוע ולהצבעה על כיוון המאפשר לימוד וחיפוש היסודות המצטרפים לסגנון תנועה ומחול.

חברה למתנסים מרכזים תרבותיים

matan מתאן

מפעל תרבות ואמנות לנוער

Arts & Culture Project For Youth

מחול

גבולות נפתחים במרחב

קורס קיץ למורים למחול בשיתוף הלאבאן סנטר - אנגליה
בהנחיית מרגרט מוריס ומילכה בר-מאיר-לאון
בין ה-10 ל-15 באוגוסט 1997

מטרת הקורס

שימוש בנושא המרחב - מרכיבו וחוקיותו - כנקודת מוצא להתנסות ועבודה כוריאוגרפית וכאמצעי חשוב בלימוד מחול ובפיתוח מיומנות ביצוע.

הקורס יהיה בנוי משני מסלולים:

- **כוריאוגרפיה**
- **הוראה**

לפרטים:

המרכז למחול ביכורי העיתים: 03-6919457
מתאן: 02-6738140

משרד ראשי: רח' ישי 23 א' אבו-תור ירושלים 93544
מרכז אמנויות מתאן בדרום: תיכון אורי "צפית" כפר מנחם 79875
טלפון 08-8587435

אולפן אזורי למחול עמק הירדן

בהנהלתה של הדה אורן

מועצה אזורית עמק הירדן
אולפן למחול
ד.ג. עמק הירדן 15132
טל. 06-6751838

THE REGIONAL SCHOOL OF DANCE
JORDAN VALLEY 15132
TEL: 06-6751838

באולפן מתקיימים שעורים לילדים ולמבוגרים. אנו מגישים תלמידים לבחנינות בגרות חיצוניות במחול. אנו מלמדים בלט בשיטת RAD, ובשיטה רוסית.

כמו כן מלמדים רקוד מודרני, רפרטואר אימפרוביזציה ויצירה, ג'אז ופנטומימה. ובנוסף סדנאות יצירה וחוגי ג'אז.

חוגים למבוגרים:

- ריקוד מזרחי - בהדרכת חן הרשקוביץ'
- תנועה בנוסח פלדנקרייז - בהדרכת אורית מזר

חבר המורים הם:

- הדה אורן, דיתי תור - רקוד מודרני רפרטואר אימפרוביזציה ויצירה
- מרינה פילק, גלינה צ'רניאק, מירב בן-ארי - בלט קלאסי
- אנה ולאסוף - פנטומימה
- ענת בוסנו - ג'אז

מלווים בפסנתר:
יפם גלמן, אולגה בקייב, אלה סמולר

*להקת "מחול ירדן" מקיימת הופעות לפי הזמנה בכל רחבי הארץ

לשם קבלת מידע אפשר לפנות:
לאולפן למחול טל. 06-6751838
או להדה אורן בבית טל. 06-6756210